

Σαλώμη Μπουκάλα*

Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αξιοποιώντας το πλαίσιο της λογοϊστορικής προσέγγισης της κριτικής ανάλυσης λόγου και συνδυάζοντάς το με επιχειρηματολογική οπτική της αριστοτελικής σκέψης, το παρόν άρθρο επιχειρεί να αναδείξει την επικράτηση της αντικομμουνιστικής κοινοτοπίας στην ελληνική πολιτική σκηνή σε μια περίοδο που εκτείνεται από το βενιζελικό ιδιώνυμο και ιδιαίτερα μέχρι την πρόσφατη οικονομική και πολιτική κρίση. Αντλώντας από τη θεωρία της νομιμοποίησης και του ολοκληρωτισμού, στόχος μου είναι να εξηγήσω πώς ο αντικομμουνιστικός λόγος κλιμακώνεται σε περιόδους κρίσεων και εκτείνεται πέρα από τα όρια της άκρας δεξιάς, ενώ, παράλληλα, νομιμοποιείται μέσω του αρχέτυπου της «κομμουνιστικής απειλής».

Λέξεις κλειδιά: αντικομμουνιστική κοινοτοπία, λογοϊστορική προσέγγιση, κριτική ανάλυση λόγου, τόπος, πλάνη, νομιμοποίηση

*Επίκουρη Καθηγήτρια κριτικής ανάλυσης λόγου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, email: salomi.boukala@panteion.gr

Salomi Boukala*

THE LEGITIMATION OF ANTICOMMUNIST
POLITICAL DISCOURSE IN GREECE
DURING THE CRISIS

ABSTRACT

Drawing upon the framework of Discourse Historical Approach to Critical Discourse Analysis and combining it with the argumentative perspective of the Aristotelian tradition, this article attempts to show how the banality of anticommunism dominated the Greek political scene in a period that extends from Venizelos' Idiomyon and especially to the recent economic and political crisis. Based on the theoretical frames of legitimation and totalitarianism, my aim is to explain how anti-communist discourse escalates in times of crisis and is extended beyond the limits of far right rhetoric, while being legitimized on the basis of the 'communist threat' archetype.

Keywords: *banality of anticommunism, Discourse Historical Approach, Critical Discourse Analysis, topos, fallacy, legitimation*

---

*Assistant Professor in Critical Discourse Analysis, Department of Social Anthropology, Panteion University of Social and Political Sciences, email: salomi.boukala@panteion.g

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Σε όλο τον κόσμο θεωρούν τον κομμουνισμό ολοκληρωτική ιδεολογία και έχει απαγορευτεί. Μόνο στην Ελλάδα τη θεωρούμε καλή και επικρατεί εδώ και σαράντα χρόνια η ηγεμονία της ιδεολογίας της αριστεράς».¹ «Η στήριξη των φτωχών στρωμάτων και η αναδιανομή του πλούτου είναι μαρξιστικό κόμπλεξ που ποινικοποιεί το κέρδος. Οι φτωχοί έτσι δεν έχουν κίνητρο να συνεισφέρουν στην οικονομία».² Οι δηλώσεις αυτές δεν είναι απόρροια του αντικομμουνιστικού μένους που χαρακτηρίζει τα κόμματα της άκρας δεξιάς, αλλά ανήκουν σε δύο επιφανείς πολιτικούς και υπουργούς της κυβέρνησης του Κυριάκου Μητσοτάκη, τον Άδωνη Γεωργιάδη και τον Βασίλη Κικίλια αντίστοιχα. Οι συγκεκριμένες δηλώσεις πραγματοποιήθηκαν το φθινόπωρο του 2016, όταν τη διακυβέρνηση της χώρας ασκούσαν ο ΣΥΡΙΖΑ και οι Ανεξάρτητοι Έλληνες (2015-2019) και η Νέα Δημοκρατία βρισκόταν στην αντιπολίτευση, και φανερώνουν τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση του κόμματος στο πεδίο της οικονομίας και τις ιστορικά δεξιές του καταβολές. Οι δύο εκλογικές αναμετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν προκαλώντας «εκλογικό σεισμό» οδήγησαν στην αποδόμηση των έως τότε εκλογικών δυνάμεων που κυριάρχησαν από τη Μεταπολίτευση και στη διάκριση ανάμεσα στις μνημονιακές και αντι-μνημονιακές πολιτικές δυνάμεις (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014). Επιπλέον, ενισχύθηκαν η ακραία πόλωση, η αναζωπύρωση των ιστορικών διχοτομήσεων και η ενσωμάτωση του υπερεθνικιστικού και ολοκληρωτικού λόγου στη δημόσια σφαίρα. Πολλά από τα στελέχη της Νέας Δημοκρατίας άσκησαν επιθετική κριτική στην αριστερά ως απάντηση στην εκλογική ενίσχυση του ΣΥΡΙΖΑ και την επακόλουθη εκλογική του νίκη (2015), χαρακτηρίζοντας τα μέλη της κυβέρνησης ως ακραίους, ολοκληρωτικούς και κομμουνιστές, επαναφέροντας έτσι τη διάκριση ανάμεσα στην αριστερή και τη δεξιά ιδεολογία και αποδεικνύοντας πως η αντικομμουνιστική ρητορική δεν αποτελεί προνόμιο του ακροδεξιού χώρου στην ελληνική πολιτική σκηνή (Boukala, 2021). Εκφράσεις όπως «αριστερός λαϊκισμός», «αριστερή βία ή τρομοκρατία», «ηγεμονία της αριστεράς» κυριάρχησαν στον πολιτικό λόγο, στιγματίζοντας όχι μόνο τη κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ, αλλά την αριστερή ιδεολογία γενικότερα ως εχθρό.

---

1. <https://www.youtube.com/watch?v=jDRpiykimnk&t=7s>

2. <https://www.youtube.com/watch?v=1tRNvmvpqrE&t=15s>

«Οι ιδεολογίες», γράφει η Hannah Arendt, «προσποιούνται ότι γνωρίζουν τα μυστήρια ολόκληρης της ιστορικής διαδικασίας –τα μυστικά του παρελθόντος, τις περιπλοκές του παρόντος, τις αβεβαιότητες του μέλλοντος– εξαιτίας της λογικής που εννιάρχει στις αντίστοιχες ιδέες τους» (2004, σελ. 604). Αντλώντας από το διαχρονικής αξίας έργο της Arendt (2004) για τον ολοκληρωτισμό και εστιάζοντας στις παρατηρήσεις για τη σχέση μεταξύ ιδεολογίας και ιστορίας, καθώς και για την ιδεολογία του τρόμου, στοχεύω να μελετήσω τη νομιμοποίηση της πολιτικής εχθρότητας μέσω της υιοθέτησης της αντικομμουνιστικής ρητορικής στον ελληνικό πολιτικό λόγο. Εκκινώντας από το ιδιώνυμο της κυβέρνησης Βενιζέλου επιχειρώ να καταδείξω πως η πολιτική πόλωση και η εστίαση στους κινδύνους που ελλοχεύουν από την κομμουνιστική απειλή χρησιμοποιούνται σκόπιμα από τις πολιτικές δυνάμεις προκειμένου να ανακόψουν την ενίσχυση της αριστερής ιδεολογίας στο πλαίσιο πολιτικών διαχωρισμών και ακραίας πόλωσης, που χαρακτηρίζουν συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους.

Στις ενότητες που ακολουθούν αρχικά παρουσιάζω ιστορικές πτυχές του αντικομμουνισμού και της νομιμοποίησής του αναφορικά με το βενιζελικό ιδιώνυμο και τον λόγο της 4^{ης} Αυγούστου, την επάνοδο της άκρας δεξιάς ρητορικής στη Μεταπολίτευση κατά την προεδρία της Νέας Δημοκρατίας από τον Ευάγγελο Αβέρωφ για να καταλήξω στην αντικομμουνιστική κοινοτοπία υπό το πρίσμα της θεωρίας της νομιμοποίησης (Van Leeuwen, 2007) και του ολοκληρωτισμού (Arendt, 2004) ως απόρροια των πολλαπλών κρίσεων της τελευταίας δεκαετίας και της ενίσχυσης των δεξιών φωνών στο εσωτερικό του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας. Έχοντας εξηγήσει τις βασικές παραμέτρους της λογοϊστορικής προσέγγισης (Discourse Historical Approach) της κριτικής ανάλυσης λόγου (Critical Discourse Analysis), που την καθιστούν την πιο κατάλληλη θεωρία και μεθοδολογία για την ανάλυση της «αριστερής απειλής» ως κοινού τόπου, παρουσιάζω μια επιχειρηματολογική προσέγγιση που εστιάζεται στη σκέψη του Αριστοτέλη και ιδιαίτερα τις έννοιες του τόπου και της πλάνης, προκειμένου να διερευνήσω τον τρόπο με τον οποίο η αντικομμουνιστική προπαγάνδα νομιμοποιήθηκε πέρα από τα όρια του ακροδεξιού χώρου, χρησιμοποιώντας τον αρχετυπικό «κομμουνιστικό εχθρό» σε περιόδους πολιτικής κρίσης και πόλωσης. Ειδικότερα, επιδιώκω να εξετάσω πώς η «ιδεολογία του τρόμου» (Wodak, 2015· Arendt, 2004· Friedrich and Brzezinski, 1956) ως τρόπος πειθούς

χρησιμοποιήθηκε από τη Νέα Δημοκρατία για να στιγματίσει τον ΣΥΡΙΖΑ ως «κόκκινη απειλή» για το ελληνικό έθνος στη βάση πολιτικών διχοτομήσεων μέσω μιας ανάλυσης ανακοινώσεων της Νέας Δημοκρατίας και δηλώσεων προβεβλημένων στελεχών της, όπως ο πρώην πρόεδρος της Αντώνης Σαμαράς, ο Μάκης Βορίδης, ο Άδωνις Γεωργιάδης και ο σημερινός πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης υπό το πρίσμα του ιστορικού μπλοκ (Gramsci, 1971) της ελληνικής κρίσης.

Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Οι Berger και Luckmann (1966) υποστηρίζουν πως η λειτουργία της νομιμοποίησης είναι να καταστήσει αντικειμενικά διαθέσιμες και υποκειμενικά αληθοφανείς τις «πρώτης τάξης» αντικειμενικοποιήσεις που έχουν θεσμοθετηθεί. Όπως εξηγούν, η νομιμοποίηση δεν είναι απαραίτητη στην πρώτη φάση της θεσμοποίησης, όταν ο θεσμός είναι απλά ένα γεγονός που δεν χρειάζεται περαιτέρω υποστήριξη, αλλά το περιεχόμενό του γίνεται αυτονόητο για όλους τους εμπλεκόμενους. Το πρόβλημα της νομιμοποίησης προκύπτει αναπόφευκτα όταν οι αντικειμενικοποιήσεις της (ιστορικής πλέον) θεσμικής τάξης πρέπει να μεταδοθούν σε μια νέα γενιά, όταν διασπάται η ενότητα της ιστορίας και της βιογραφίας. Προκειμένου να αποκατασταθεί η «αλήθεια» της θεσμικής τάξης και να γίνουν έτσι κατανοητές και οι δύο πτυχές της (βιογραφία και ιστορία), πρέπει να υπάρξουν «εξηγήσεις» και δικαιολογήσεις των σημαντικότερων στοιχείων της θεσμικής παράδοσης. Η διαδικασία αυτή της «εξήγησης» και αιτιολόγησης αποτελεί τη νομιμοποίηση. Επομένως, η νομιμοποίηση δικαιολογεί τη θεσμική τάξη δίνοντας μια κανονιστική διάσταση στις πρακτικές και αναγκαιότητες που ενστερνίζεται. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι η νομιμοποίηση έχει τόσο γνωστικό όσο και κανονιστικό χαρακτήρα, καθώς δεν είναι μόνο θέμα «αξιών» αλλά συνεπάγεται πάντοτε τη «γνώση» που κατέχουν και αναπαριστούν ως αλήθεια οι θεσμοί (σελ. 110-111). Εκκινώντας από τον παραπάνω ορισμό της νομιμοποίησης, ο Van Leeuwen (2007) εισήγαγε ένα πλαίσιο για την ανάλυση της γλώσσας της νομιμοποίησης και ανέπτυξε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες: εξουσιοδότηση/αρχή, ηθική αξιολόγηση, εκλογίκευση και μυθοποίηση (σελ. 91-94). Με βάση την κατη-

γοριοποίηση αυτή ανέλυσε την κατασκευή της νομομοποίησης στον λόγο (σελ. 91-94).

Στο ίδιο πλαίσιο, η κανονικοποίηση λαμβάνει χώρα όταν νέες νόρμες και ιδέες της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης, που κατασκευάζονται στρατηγικά στον λόγο, γίνονται –ή στρατηγικά υποτίθεται ότι γίνονται– αναπόσπαστο μέρος της κυρίαρχης ή κοινής σκέψης (Krzyżanowski, 2020a· Bennett, 2022). Ο Krzyżanowski διακρίνει, επίσης, δύο τάσεις στη μελέτη σχετικά με την κανονικοποίηση όπως αυτή παρουσιάζεται στις κοινωνικές επιστήμες, μια μετα-φουκωϊκή, που εξετάζει την ομαλοποίηση με μια προσέγγιση από τα πάνω προς τα κάτω, και μια δεύτερη, που εξετάζει την ομαλοποίηση με έναν πιο οριζόντιο τρόπο, που στοχεύει στη νομομοποίηση αποκλινοσών θέσεων ως φυσιολογικές/αποδεκτές (2020a, σελ.436). Επομένως, η κανονικοποίηση συνδέεται με τη νομομοποίηση, δεδομένου ότι μια θέση παρουσιάζεται ως γνώση, ιστορική αλήθεια ή κοινός τόπος και νομομοποιείται.

Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία νομομοποίησης κατέχει και η αναπλαισίωση (Van Leeuwen, 2007· Wodak, 2015), στον βαθμό που περιλαμβάνει την αναπαράσταση μιας κοινωνικής πρακτικής προκειμένου να νομομοποιηθεί μια πολιτική απόφαση. Σύμφωνα με τους Wodak και de Cillia, *«επιχειρήματα, θεματικές, αφηγήσεις, γεγονότα και εκτιμήσεις αλλάζουν όταν μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, όταν περνούν από έναν δημόσιο χώρο σε έναν διαφορετικό χώρο και ούτω καθεξής. Έτσι, τα επιχειρήματα που αποδιαρθρώνονται και επαναδιαρθρώνονται αποκτούν νέα νοήματα»* (2009, σελ. 345). Ως εκ τούτου, η αναπλαισίωση μπορεί να διερευνηθεί στη βάση της ανάμειξης στοιχείων του νέου, αναπλαισιωμένου κειμένου με στοιχεία του παλαιού κειμένου, όπως τα επιχειρήματα, οι τόποι και γενικότερα τα επιχειρηματολογικά μέσα (Wodak, 2015). Επιπλέον, όπως σημειώνει ο Fairclough (2001), μέσω των διαδικασιών αναπλαισίωσης οι ηγεμονικές ιδεολογίες διαδίδονται σε όλα τα πεδία πολιτικής. Η αναπλαισίωση, επομένως, κατέχει σημαντική θέση στην ανάλυση που ακολουθεί, καθώς καταδεικνύει την κυρίαρχη ιδεολογία σε σχέση με την αναπαράσταση της κομμουνιστικής απειλής και ερμηνεύει τα πολιτικά επιχειρήματα μέσα από διαφορετικές ιστορικές περιόδους, διαφορετικά αφηγηματικά είδη και πλαίσια. Σε αυτό το άρθρο, επικεντρώνομαι σε δύο κατηγορίες νομομοποίησης (Van Leeuwen, 2007): (1) την εξουσιοδότηση, και ιδίως την απρόσωπη εξουσία και την εξουσία της παράδοσης (σελ. 96), που μπορεί

εδώ να συσχετιστεί με την εξουσία ενός πολιτικού κόμματος ή της κυβέρνησης και να ονομαστεί η εξουσία της αντικομμουνιστικής παράδοσης (Van Leeuwen, 2007), και (2) τη μυθοποίηση (σελ. 105-107), η οποία αναφέρεται στις αφηγήσεις της 4^{ης} Αυγούστου και των στελεχών της Νέας Δημοκρατίας –και όχι μόνο– για την αριστερά, που ενοποιούν τα μέλη του κόμματος ή όσους μοιράζονται την ιδέα της κομμουνιστικής απειλής και αποκλείουν τους «άλλους» –τους κομμουνιστές ή αριστερούς– ως εχθρούς.

Αντλώντας από την μελέτη του Krzyżanowski (2020a· 2020b) σχετικά με την κανονικοποίηση και τις αναφορές της στα λογοθετικά μέσα, στοχεύω να αποτυπώσω μια εικόνα της νομιμοποίησης του αντικομμουνιστικού λόγου μέσα από τη διχοτομία μεταξύ αριστερής και δεξιάς ιδεολογίας και να αναδείξω πώς αυτή η διάκριση έχει συγκροτηθεί στη βάση ενός ιστορικού μπλοκ που διαμορφώνεται σε περιόδους πολιτικής αναταραχής για να αμφισβητήσει την άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ και τη μετέπειτα διακυβέρνησή του με όρους ολοκληρωτισμού. Όπως υποστηρίζει η Arendt, *«ο δρόμος προς την ολοκληρωτική κυριαρχία περνά μέσα από πολλά ενδιάμεσα στάδια στα οποία μπορούμε να βρούμε πολυάριθμες αναλογίες με το παρελθόν»* (2004, σελ. 38). Επιπλέον, οι ιδεολογικές αναγνώσεις της ιστορίας και η αναπλαισίωσή της αποτελούν βασικές συνιστώσες του ακροδεξιού λόγου που αναπτύσσεται στη σύγχρονη Ευρώπη (Wodak and Richardson, 2013). Επομένως, η θεωρία του ολοκληρωτισμού μπορεί να προσφέρει μια σε βάθος προσέγγιση της νομιμοποίησης του αντικομμουνιστικού πολιτικού φαντασιακού στη σύγχρονη Ελλάδα, ιδωμένη υπό το πρίσμα της κριτικής ανάλυσης λόγου και ιδιαίτερα της λογοϊστορικής της προσέγγισης.

Η ΛΟΓΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Η λογοϊστορική προσέγγιση της κριτικής ανάλυσης λόγου (εφεξής ΚΑΛ) διακρίνεται για τη συστηματική και σε βάθος ανάλυση που προσφέρει, η οποία εστιάζεται στη σύνδεση του ιστορικού και κοινωνικοπολιτικού συγκείμενου με τα λεκτικά γεγονότα. Η συγκεκριμένη προσέγγιση διαφοροποιείται από άλλες σχολές της ΚΑΛ κυρίως λόγω της εστίασής της σε πέντε είδη στρατηγικών λόγου, που σχετίζονται με τη θετική αυτοπαρουσίαση και την αρνητική ετεροπαρουσίαση των κοινωνικών δρώντων που οδηγούν σε μια ανάλυση, η

οποία αποκαλύπτει τους γλωσσικούς μηχανισμούς που θεμελιώνουν την αντίθεση ανάμεσα με «εμάς» και σε «αυτούς», τη διάκριση σε εσω-ομάδες και εξω-ομάδες (Reisigl and Wodak, 2001, σελ. 44-45). Στο κεφάλαιο αυτό επικεντρώνομαι σε τρεις από αυτές. Στις στρατηγικές **ονομάτισης** των κοινωνικών δρώντων (που εδώ αφορά τους εκφραστές του αντικομμουνιστικού λόγου και τους κομμουνιστές/αριστερούς), **κατηγόρησης**, που αφορούν την αναπαράσταση των κομμουνιστών και μη, και τέλος στρατηγικές **επιχειρηματολογίας**, οι οποίες βασίζονται στους *τόπους* μέσω των οποίων νομομοποιούνται θετικές και αρνητικές ονοματίσεις (Reisigl and Wodak, 2001· 2016).

Ακολουθώντας την αριστοτελική παράδοση (*Ρητορική*, 2004, B23), προσεγγίζω τον επιχειρηματολογικό *τόπο* (πληθ. τόποι) ως ένα ρητορικό και διαλεκτικό σχήμα λόγου, που ξεκινά από μια υπόθεση και καταλήγει σε ένα συμπέρασμα, μέσω του οποίου οι αναλυτές λόγου προσεγγίζουν τα επιχειρήματα που τίθενται από τους ομλητές/συγγραφείς. Αναλυτικά, ο τόπος προσφέρει την ευκαιρία για μια συστηματική σε βάθος ανάλυση διαφορετικών δηλώσεων που αντιπροσωπεύουν την αποδεκτή γνώση –ένδοξον– και που συνήθως χρησιμοποιούνται από ρήτορες ή αντίδικους για να πείσουν το κοινό τους σχετικά με την εγκυρότητα των απόψεών τους (Boukala, 2016· 2019). Επομένως, οι αριστοτελικοί τόποι μπορεί να είναι χρήσιμοι σε μια συστηματική και σφαιρική ανάλυση διάφορων λόγων, κυρίως του πολιτικού λόγου, στον βαθμό που παρέχουν στον ερευνητή μια ευκαιρία να εξετάσει την «ηγεμονική γνώση» και τα κοινώς αποδεκτά στερεότυπα, όπως αυτά αναπλαισιώνονται στον λόγο των πολιτικών προσώπων και διαμορφώνουν την κοινή γνώμη που, στη προκειμένη περίπτωση, αφορά την κοινοτοπία του αντικομμουνισμού.

Ο Αριστοτέλης εξηγεί ήδη από τις πρώτες γραμμές του έργου του *Σοφιστικοί Έλεγχοι* (1994) πως στο έργο αυτό σκοπεύει να συζητήσει «*επιχειρήματα που φαίνονται λογικά, αλλά στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν, είναι πλάνες (παραλογισμοί)*» (164a 19-21) και, στη συνέχεια, παρέχει μια συστηματική ταξινόμηση των πλανών που φαίνεται να είναι διαχρονική. Αυτή η κατηγοριοποίηση μπορεί να συμβάλει στην αναγνώριση των πλανών που κυριαρχούν και στους σύγχρονους πολιτικούς λόγους. Μια σειρά επιστημονικών κλάδων και μελετητών έχουν επικεντρωθεί στις πλάνες ως μέσα που εξυπηρετούν τη δικαιολόγηση των διακρίσεων και των δυαδικών αντιθέσεων (βλ. Reisigl and Wodak, 2001). Ειδικότερα, η μελέτη των πλανών, όπως και η μελέτη των τόπων, κατέχει σημαντική θέση στη

θεωρία της επιχειρηματολογίας, στην πραγματο-διαλεκτική και στη λογοϊστορική προσέγγιση της ΚΑΛ.

Οι Van Eemeren και Grootendorst (1987) ανέπτυξαν ένα σύνολο κανόνων για τον προσδιορισμό των πλανών και την ανάπτυξη μιας κριτικής συζήτησης των ψευδών συλλογισμών. Ως εκ τούτου, στην πραγματοδιαλεκτική μια επιχειρηματολογική τακτική που παραβιάζει οποιονδήποτε από τους παρακάτω κανόνες αξιολογείται ως εσφαλμένη.

Οι κανόνες αυτοί μπορούν να περιγραφούν ως εξής:

1. Δύο αντιμαχόμενες πλευρές δεν πρέπει να εμποδίζουν η μία την άλλη να προωθήσουν ή να αμφισβητήσουν θέσεις.
2. Όποιος προβάλλει μια θέση είναι υποχρεωμένος να την υπερασπιστεί αν του ζητηθεί.
3. Η επίθεση στη θέση μίας πλευράς πρέπει να αφορά την θέση που έχει ήδη προωθηθεί από τον κύριο εκφραστή.
4. Η θέση μίας πλευράς μπορεί να γίνει αντικείμενο υπεράσπισης μόνο με την προβολή ενός επιχειρήματος που σχετίζεται με την εν λόγω θέση.
5. Μία πλευρά μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για την αποποίηση ενός επιχειρήματος που παρουσιάζει σιωπηρά. Αντίθετα, οι ανταγωνιστές πρέπει να μην επιτίθενται σε προκείμενες που δεν έχουν δηλωθεί.
6. Μία πλευρά πρέπει να θεωρείται ότι μπορεί να υπερασπιστεί μια θέση πειστικά, εάν η υπεράσπιση πραγματοποιείται μέσω επιχειρηματολογίας, που λαμβάνεται από την κοινή αφετηρία και των δυο θέσεων.
7. Μία πλευρά πρέπει να θεωρείται ότι μπορεί να υπερασπιστεί μια θέση, εάν η υπεράσπιση πραγματοποιείται μέσω επιχειρημάτων στα οποία ένα κοινά αποδεκτό σχήμα επιχειρηματολογίας είναι ορθό και εφαρμόζεται σωστά.
Μία πλευρά δεν πρέπει να θεωρείται ότι μπορεί να υπερασπιστεί μια θέση ουσιαστικά, εάν η υπεράσπιση δεν έχει πραγματοποιηθεί μέσω επιχειρηματολογικών σχημάτων που είναι αληθοφανή και εφαρμόζονται σωστά.
8. Το επιχείρημα που χρησιμοποιείται σε ένα διαλεκτικό κείμενο πρέπει να είναι έγκυρο ή να μπορεί να επικυρωθεί μέσω της αποσαφήνισης μίας ή περισσότερων μη εκφρασμένων προϋποθέσεων.

9. Μια αποτυχημένη υπεράσπιση πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα ο πρωταγωνιστής να αποσύρει την άποψή του, και μια επιτυχημένη υπεράσπιση οδηγεί στο να αποσύρει ο ανταγωνιστής τις αμφιβολίες του σχετικά με την άποψη.
10. Οι διατυπώσεις δεν πρέπει να είναι ούτε αινιγματικά ασαφείς ούτε συγκεχυμένα διαφορούμενες και πρέπει να ερμηνεύονται με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια (Van Eemeren and Grootendorst, 1987). Όπως εξηγούν περαιτέρω οι Van Eemeren κ.ά. (2009), εάν κάποιος από τους παραπάνω κανόνες παραβιάζεται, δεν έχουμε να κάνουμε πια με τόπους, αλλά με πλάνες. Οι πλάνες αναλύονται στην πράγμα-διαλεκτική *«ως κινήσεις συζήτησης που απειλούν την επίλυση μιας διαφοράς – είναι παραβιάσεις των κανόνων της κριτικής συζήτησης»* (Van Eemeren and Grootendorst 1987, σελ. 297). Ο πολιτικός λόγος συνηθίζεται να παραβιάζει τους παραπάνω κανόνες και να βασίζεται σε πλάνες, ακόμη κι αν δεν γίνεται με τρόπο συστηματικό ή απ' όλους τους πολιτικούς φορείς. Η αναφορά των παραπάνω κανόνων στο συγκεκριμένο άρθρο έχει ως στόχο να αναδείξει τη συστηματική μελέτη του πολιτικού λόγου που προσφέρει η ΚΑΛ και ιδιαίτερα η λογοϊστορική της προσέγγιση, η οποία, μέσω της εξηγήσης της λειτουργίας της πλάνης και του τύπου σε συγκεκριμένους λόγους, περιορίζει τον κίνδυνο των αυθαίρετων συμπερασμάτων ή γενικών υποθέσεων, αλλά και την κριτική περί μεροληψίας της ανάλυσης (Reisigl and Wodak, 2016).

Στο πλαίσιο αυτό, η λογοϊστορική προσέγγιση της ΚΑΛ δίνει, επίσης, έμφαση στις πλάνες και τις διαχωρίζει από τους συλλογισμούς. Όπως, μάλιστα, σημειώνουν οι Reisigl και Wodak (2001· 2016), τα όρια μεταξύ λογικής και λανθασμένης επιχειρηματολογίας δεν μπορούν να χαραχθούν με σαφήνεια σε καμία περίπτωση. Αντλώντας από τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές της λογοϊστορικής προσέγγισης και την παράδοση της πραγματοδιαλεκτικής και πάντα με βάση την αριστοτελική σκέψη, επιχειρώ στις επόμενες ενότητες να προχωρήσω σε μια εις βάθος μελέτη της πολιτικής επιχειρηματολογίας που αφορά τον αντικομμουνισμό, η οποία, στην προκειμένη περίπτωση, αποκαλύπτει ιστορικές διχοτομίες που κυριαρχούσαν και επανέρχονται στην ελληνική πολιτική σκηνή και ευνοούν τη διαλεκτική κατασκευή μιας διαιρετικής πολιτικής.

ΑΠΟ ΤΟ ΙΔΙΩΝΥΜΟ ΣΤΗΝ 4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: ΠΟΙΝΙΚΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟ

Στην ταραγμένη δεκαετία του 1920, που σηματοδεύτηκε από την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, τη Μικρασιατική Καταστροφή και τον εθνικό διχασμό, η ελληνική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει το ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων (1923), σε μια περίοδο που έβρισκε τη χώρα αποδυναμωμένη οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά να παλεύει να εξασφαλίσει δανεισμό ξένων κεφαλαίων προκειμένου να αποφευχθεί μια οικονομική κατάρρευση (Κορμά, 2021· Ριζάς, 2021). Ήδη, μετά τις εκλογές του 1920, ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε απομακρυνθεί από την πολιτική σκηνή, κύριο γνώρισμα της οποίας ήταν η αστάθεια, η οποία εξελίχθηκε σε πώλωση μετά τη δημιουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος το 1918,³ με τον αντικομμουνισμό να αποτελεί βασική ιδεολογία του ελληνικού κράτους σε μια προσπάθεια να περιοριστούν η δυναμική των απεργιών του 1924 και οι διεκδικήσεις των κομμουνιστών (Μητσοπούλου, 2014). Ο Ελευθέριος Βενιζέλος θα επιστρέψει το 1928 για να εξασφαλίσει η χώρα κυβερνητική σταθερότητα και να απομακρυνθεί ο κίνδυνος της διαφαινόμενης οικονομικής ύφεσης. Στόχος του Βενιζέλου ήταν να υπερασπιστεί το αστικό καθεστώς και να περιορίσει τις προσπάθειες ανατροπής του (Μητσοπούλου, 2014). Όπως χαρακτηριστακά σημείωσε το 1928 κατά τη διάρκεια προεκλογικής του ομιλίας στη Θεσσαλονίκη: *«Πάσα απόπειρα διαταράξεως ή βιαίας ανατροπής του αστικού καθεστώτος, του οποίου στερεά θεμέλια είναι η πατρις, η οικογένεια, η ιδιοκτησία, θα εύρη αντιμετώπον την πυγμὴν του κράτους»*, ενώ ανακοίνωσε πως θα νομιμοποιήσει τις προθέσεις του εξασφαλίζοντας στο *«κράτος και τας αρχάς του διά της αναγκαίας νομοθεσίας, όπως καταστή δυνατή η αποτελεσματική κοινωνική άμυνα κατά των απροκάλυπτων ανατρεπτικών ενεργειών του κοινωνικού καθεστώτος»* (Στεφάνου, 1981).

Μια σημαντική παρατήρηση στις προηγούμενες αναφορές του Ελευθέριου Βενιζέλου, που αφορά στη στρατηγική της ονομάτισης είναι η επανάληψη του όρου «κοινωνικός/ή». Με τη χρήση του συγκεκριμένου επιθέτου θέτει σιωπηρά την αντίθεση με τον όρο *αυταρχικός/-ή*, που σημάδεψε την πολιτική σκηνή του Μεσοπολέμου οδηγώντας σε πολιτικές αναταραχές, και αποβλέπει στην αποδοχή των πολιτικών του σκοπιμοτήτων από το κοινωνικό σύνολο, ανα-

3. Πρόκειται για το ΣΕΚΕ, το οποίο μετονομάστηκε το 1924 σε ΚΚΕ.

πύσσοντας μια επιχειρηματολογία που βασίζεται σε πλάνες, καθώς παραβιάζει τους κανόνες 8 και 10 μέσω της χρήσης ασαφειών. Επιπλέον, η ατομική ιδιοκτησία, βασική αρχή της αστικής δημοκρατίας, σε αντίθεση με τη κοινωνική ιδιοκτησία που διακηρύσσει ο κομμουνισμός, αλλά και η πατρίδα και η οικογένεια σε αντίθεση με τον διεθνισμό, διασφαλίζονται από την κυβέρνηση του Βενιζέλου και εμφανίζονται ως βασικά θεμέλια του βενιζελικού καθεστώτος. Η διαμάχη του Βενιζέλου με τον κομμουνισμό, την οποία παρουσίασε ως «κοινωνική άμυνα» εναντίον των προσπαθειών ανατροπής του «κοινωνικού καθεστώτος», είχε ήδη αρχίσει και επικυρώθηκε με την ψήφιση του νόμου 4229 τον Ιούλιο του 1929 «περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», γνωστού ως ιδιώνυμο.

Όπως ορίζει με το πρώτο του άρθρο:

1. «Όστις επιδιώκει την εφαρμογή ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την δια βιαιών μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικρατείας, ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν τιμωρείται με φυλάκισιν τουλάχιστον έξι μηνών. Προς τούτοις επιβάλλεται διά της αποφάσεως και εκτοπισμός ενός μηνός μέχρι δύο ετών εις τόπον εν αυτή οριζόμενον. Με τας αυτάς ποινάς τιμωρείται και όστις επωφελούμενος απεργίας ή λοκ-άουτ, προκαλεί ταραχάς ή συγκρούσεις.
2. Ως ιδιαιτέρα επιβαρυντική περίπτωσις θεωρείται η εκτέλεσις της πράξεως εν δημοσίω τόπω παρόντων πολλών, ή διά του τύπου, ή εάν ο προσηλυτισμός ενεργείται διά χρημάτων, ή απευθύνεται προς ανηλίκους, στρατιωτικούς εν γένει, ή δημοσίους λειτουργούς».

Ενώ το επόμενο άρθρο συμπληρώνει:

«Εάν το εν τω προηγουμένω άρθρο αδίκημα τελεσθή διά του τύπου, υπέχει ποινικήν ευθύνην ό τε συγγραφεύς ή συντάκτης του δημοσιεύματος και ο διευθυντής ή εκδότης του εντύπου εάν διατελούν εν γνώσει, αν δε είναι άγνωστοι, την ευθύνην φέρει ο τυπογράφος, εν αγνοία δε ή ελλείψει τούτου ο εν γνώσει αναλαβών την κυκλοφορίαν αυτού».⁴

4. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, α.φ. 245, 25/7/1929.

Με το πρώτο άρθρο ο νόμος καθιστά παράνομη κάθε ενέργεια ή σκέψη που αντιτίθεται στο κρατικό καθεστώς εφόσον τιμωρείται με φυλάκιση όποιος επιδιώκει την εφαρμογή «ανατρεπτικών ιδεών» ή επιχειρεί να προσηλυτίσει τους πολίτες στις επαναστατικές ιδέες. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους εκπαιδευτικούς που προπαγανδίζουν τις κομμουνιστικές αρχές και στους δημόσιους λειτουργούς και στρατιωτικούς που διαδίδουν ιδέες ανατρεπτικές του καθεστώτος σε δημόσιους χώρους – όλοι τους παύονται από τα καθήκοντά τους, αλλά και σε απεργούς που προκαλούν κοινωνικές ταραχές. Το επόμενο άρθρο επικεντρώνεται στον Τύπο και στις ευθύνες όλων των παραγόντων του σε περίπτωση κυκλοφορίας προπαγανδιστικού υλικού που αφορά ανατρεπτικές ιδέες κατά του καθεστώτος.

Όπως διαφαίνεται από τις στρατηγικές της ονομάτισης και της κατηγορήσης, το ιδιώνυμο ποινικοποιεί στο σύνολό τους τις κομμουνιστικές ιδέες και τις επαναστατικές ενέργειες, ως βίαιες προσπάθειες ανατροπής του «κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος», σε μια περίοδο έντονης πολιτικής αστάθειας και οικονομικής ύφεσης, που είχε επιφέρει το κραχ του 1929 και οδήγησαν στη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου (Ριζάς, 2021). Στην περίπτωση του ιδιώνυμου, η νομιμοποίηση του αντικομμουνισμού βασίστηκε στην αυθεντία ως αποτέλεσμα δεσμευτικής, νομοθετικής τροπολογίας (Van Leeuwen, 2007, σελ. 94), που αφορά τις αποφάσεις της κυβέρνησης σε μια προσπάθεια εξασφάλισης πολιτικής σταθερότητας εν μέσω βαθιάς οικονομικής και πολιτικής κρίσης (Ριζάς, 2021).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1930, κύριο γνώρισμα της ελληνικής πολιτικής σκηνής ήταν η βιαιοποίησή της, η οποία ήταν απόρροια και της περιόδου του εθνικού διχασμού (Παπαδημητρίου, 2012, σελ. 13). Στο πλαίσιο αυτό, και ιδιαίτερα στον λόγο της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου, ο κομμουνισμός αποτέλεσε την κύρια εθνική απειλή – το βενιζελικό ιδιώνυμο αντικαταστάθηκε από το μεταξικό.⁵ Μάλιστα, η επίκληση της κομμουνιστικής απειλής δικαιολογούσε την απόκλιση από τις κοινοβουλευτικές αρχές και χρησιμοποιήθηκε για τη διατήρηση του μεταξικού καθεστώτος (Μητσοπούλου, 2014).

Στην εισαγωγή του βιβλίου *Ο κομμουνισμός στην Ελλάδα* (1937) των Εκδόσεων της Εθνικής Εταιρείας, που δημοσίευαν το προπαγανδιστικό υλικό της 4^{ης} Αυγούστου, ο Ιωάννης Μεταξάς αναφέρει:

5. Νόμος 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών». Πρόκειται για αυστηροποίηση του βενιζελικού ιδιώνυμου με αυταρχικές διατάξεις, νομιμοποίηση των διώξεων και θέσπιση των δηλώσεων μετάνοιας.

«Από όλην την Ελλάδα εσηκόνετο μία μεγάλη κόκκινη σημαία και ητοιμάζοντο πολλάί άλλαι μικρότεραι, ερυθραί σημαίαι, διά να υψωθούν την κατάλληλον στιγμήν εις τα ζωτικώτερα της Ελλάδος σημεία, εις τους στρατώνας, εις τα πλοία, εις τα σχολεία, εις τα πανεπιστήμια, εις τα εργοστάσια, εις το σπίτι του αγρότου. Και μίαν ημέραν θα επνίγετο ο τόπος αυτός εις το κόκκινο χρώμα του αίματος» (σελ. 1).

Ο Μεταξάς χρησιμοποιεί το σύμβολο του κομμουνισμού, την κόκκινη σημαία, για να αναπτύξει ένα μεταφορικό σενάριο (Musolff, 2016) που βασίζεται στη σύγκρουση και στη βία (στρατηγική κατηγορήσης). Οι πολιτικοί με τη χρήση των μεταφορικών σεναρίων απλοποιούν τα επιχειρήματά τους και τα καθιστούν κατανοητά στο κοινό τους, προκειμένου να λάβουν τη συγκατάθεσή του για τις πολιτικές τους ενέργειες (Musolff, 2016). Στο ίδιο πλαίσιο και ο Μεταξάς τονίζει μέσω της μεταφοράς της κόκκινης σημαίας την κυριαρχία του κομμουνισμού σε κάθε τομέα – στα εργοστάσια, την εκπαίδευση, τον στρατό και τον αγροτικό τομέα, για να καταλήξει να παραλληλίσει το κόκκινο χρώμα της σημαίας με το κόκκινο χρώμα του αίματος και να υπογραμμίσει έτσι την επικινδυνότητα του κομμουνισμού. Πρόκειται για ένα επιχείρημα που στηρίζεται στον αριστοτελικό τόπο από το επακόλουθο (B23, 1399α) ή στον τόπο της απειλής, που εδώ μπορεί να ονομαστεί τόπος της κομμουνιστικής απειλής και εξηγείται μέσω της υπόθεσης «αν ο κομμουνισμός επικρατούσε, τότε θα κυριαρχούσε η βία και η Ελλάδα θα είχε βιώσει αιματοκύλισμα».

Αναφορές στη συνέχεια του βιβλίου, όπως: «Απ' εδώ και πέρα η Ελλάς δεν θα γνωρίση ησυχία» και «έτσι είναι οι κομμουνισταί. Η δυστυχία, ο πόνος, το αίμα τους οιστροηλατεί» (σελ. 194-195) ενισχύουν τη συγκεκριμένη επιχειρηματολογία και τονίζουν, μέσω υπερβολών και πλανών, τον κομμουνιστικό κίνδυνο.

Τι είναι όμως ο κομμουνισμός; Το ρητορικό αυτό ερώτημα θα γίνει συγκεκριμένο στις σελίδες του βιβλίου και οι συγγραφείς του θα δώσουν αναλυτικές απαντήσεις.

Όπως ενδεικτικά αναφέρουν:

«Η ιδέα του κομμουνισμού συνίσταται:

Πρώτον: Στη πλήρη κατάργησι της ατομικής πρωτοβουλίας επί του επιπέδου της οικονομίας. Δεν πιστεύει, δηλαδή, στη δημιουργι-

κή της σημασία. Αντί τούτου έχει μεγάλη πίστι στην παντοδυναμία μιας συγκεντρωτικής γραφειοκρατίας. Είναι πεπεισμένος ότι η δημιουργική πρωτοβουλία του ατομικώς δρώντος επιχειρηματίου βλάπτει την οικονομία... και επιφέρει βλαβερόν ανταγωνισμόν, αναρχία, ανεργία, πείνα και αθλιότητα.

Δεύτερον: Στην εξαφάνισι του προσωπικού ενδιαφέροντος του ανθρώπου προς την εργασία του. Η ιδέα αυτή των κομμουνιστών δηλώνει το εσφαλμένον και την αλαζονεία της προσπάθειας των.

Τρίτον: Ζητούν την ισότητα –οικονομική και κοινωνική– των “χωρίς δικαιώματα μισθωτών σκλάβων” όπως διακηρύττουν. Η ιδέα αυτή των κομμουνιστών πηγάζει μόνον από τον φθόνον. Ο φθόνος είναι η βασική δύναμις και το μέγα πάθος με το οποίον εργάζονται οι κομμουνισταί και επί του οποίου κτίζουν» (σελ. 15-16).

Εστιάζοντας στις στρατηγικές ονομάτισης και κατηγορήσης, προκύπτει πως η πρώτη συνιστώσα του κομμουνισμού αφορά την οικονομία και ειδικότερα την αντίθεσή του με την ατομική πρωτοβουλία. Επισημαίνεται από τους συγγραφείς η αντίθεση μεταξύ καπιταλισμού και κομμουνισμού ως αντίθεση ατομικής επιχειρηματικότητας και συγκεντρωτικής γραφειοκρατίας. Μία αντίθεση που ακόμη και σήμερα επαναλαμβάνεται συχνά στις περιγραφές των δύο μορφών διακυβέρνησης, η οποία, στη συγκεκριμένη περίπτωση, προσθέτει αρνητικό πρόσημο στον κομμουνισμό μέσα από την αναπλαισίωση της δικής του επιχειρηματολογίας, κάνοντας λόγο για τις καταστροφικές συνέπειες «της δημιουργικής πρωτοβουλίας του «ατομικώς δρώντως επιχειρηματίου», στη βάση μιας πλάνης που αποδομεί την επιχειρηματολογία του κομμουνισμού, αποκρύπτοντας βασικές παραμέτρους της κι έτσι παραβιάζοντας τον έβδομο κανόνα της πραγματοδιαλεκτικής.

Στις επόμενες συνιστώσες αποδομείται και πάλι η επιχειρηματολογία του κομμουνισμού περί καταμερισμού εργασίας και ισότητας. Οι κομμουνιστές, με βάση τη πλάνη ενάντια στο άτομο (Αριστοτέλης, 1994, 166β), που παραβιάζει τον τέταρτο κανόνα επιχειρηματολογίας μέσω προσβολής στο πρόσωπο που διατυπώνει μια θέση ως έγκυρη βάση για την απόρριψη του επιχειρηματίου του (Reisigl and Wodak, 2001, σελ. 72), παρουσιάζονται να έχουν ως κύρια χαρακτηριστικά τον φθόνο και την αλαζονεία που οδηγούν στην καταστροφή.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, οι συγγραφείς καταλήγουν πως:

*«ο Ελληνισμός σύσσωμος, με χαρά και αισιοδοξία, ευγνωμονεί τον Εθνικόν Κυβερνήτην, που έταξε ως πρώτιστον αυτού έργον την αποκάθαρσιν του κρατικού και κοινωνικού οργανισμού από την κομμουνιστική λοίμωξι και έτσι διεφύλαξε την Ελλάδα από την μολοσεβικική καταστροφή...μίαν καταστροφήν, η οποία θ' απέβαι-
νεν ανεπανόρθωτος, θέτοντας τέρμα στην ιστορική σταδιοδρομία του Ελληνισμού» (σελ. 206-207).*

Μέσω του μεταφορικού σεναρίου της λοίμωξης και την πολιτική του σώματος που βασίζεται στη μεταφορά (Musolff, 2016), ο κομμουνισμός και οι κομμουνιστές στιγματίζονται κι ο Ιωάννης Μεταξάς παρουσιάζεται ως σωτήρας, τη συμβολή του οποίου αναγνωρίζει ο «ελληνισμός σύσσωμος». Οι συγγραφείς, επομένως, προϋποθέτουν πως ο ελληνικός λαός αποδέχεται τις αντικομμουνιστικές τακτικές του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου και διακηρύσσουν την ευγνωμοσύνη του προς το πρόσωπο του Μεταξά, με βάση την πλάνη της άγνοιας ελέγχου (Αριστοτέλης, 1994, 167α), που στην πραγματικότητα δεν αντικρούει την επιχειρηματολογία της άλλης πλευράς, αλλά παρουσιάζει αυθαίρετα συμπεράσματα, παραβιάζοντας τον τρίτο και τον τέταρτο κανόνα της επιχειρηματολογίας στο πλαίσιο του ολοκληρωτισμού.

Επομένως, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου νομιμοποίησε τις πολιτικές του τακτικές μέσω της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας, που βασίστηκε στον τόπο της κομμουνιστικής απειλής (ό.π.). Επιπλέον, η μυθοποίηση (Bennett, 2022· Van Leeuwen, 2007) της κομμουνιστικής απειλής λειτούργησε έτσι ώστε να παρουσιάσει ως ουδέτερες τις αντικομμουνιστικές τακτικές μιας ολόκληρης περιόδου, που εκτυλίσσεται από την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα και φθάνει ως την Μεταπολίτευση, να προσφέρει μια ανάγνωση της ιστορίας με βάση την ηθική διάσταση των κομμουνιστικών διώξεων, και να νομιμοποιήσει την πολιτική διάκριση ανάμεσα στην αριστερά και την δεξιά (Boukala, 2021).

ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ: ΠΡΟΣ ΤΗ ΛΗΘΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ;

Η πτώση της δικτατορίας και η αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974, αλλά και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, παράλληλα με την εμφάνιση στη πολιτική σκηνή του ΠΑΣΟΚ, δημιούργησαν νέα πολιτικά

δεδομένα και εξασθένησαν την ανάγκη για αντικομμουνιστική ρητορική (Μητσοπούλου, 2014). Την ίδια περίοδο, ιδρύεται από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, του οποίου ο λόγος σημαδεύτηκε από τρεις διαφορετικές περιόδους, τη φιλελεύθερη περίοδο του Καραμανλή, την ακροδεξιά του Αβέρωφ και τη νεοφιλελεύθερη του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη (Vernardakis, 2011· Boukala, 2021). Μία από τις πιο χαρακτηριστικές στιγμές της αντικομμουνιστικής ρητορικής του Αβέρωφ ως προέδρου της Νέας Δημοκρατίας υπήρξε η τοποθέτησή του στη συζήτηση για το νομοσχέδιο της αναγνώρισης της εθνικής αντίστασης, που έφερε η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στο Κοινοβούλιο τον Αύγουστο του 1982. Μεταξύ άλλων ο Αβέρωφ σημείωσε:⁶

«Η αξιωματική αντιπολίτευση προσέρχεται στη συζήτηση αυτού του νομοσχεδίου με αίσθημα βαθιάς ευθύνης γιατί το νομοσχέδιο αφορά θέμα εθνικής σημασίας κι επειδή αφορά επίσης το εάν η ιστορία μας θα αντλεί τας καταβολάς της από την αβεβαιότητα, από την αλήθεια ή και από το ψέμα.

Με το νομοσχέδιο αυτό φτάνουμε σήμερα στη πραγματικότητα να αναγνωρίζεται η κατοχική δράσις του κομμουνιστικού κόμματος. Στη πραγματικότητα δίνεται ένα συγχωροχάρτι εις το κομμουνιστικό κόμμα ..πρέπει να ξεχωρίσουμε τους αγωνιστές – ποιοι είναι οι αγωνισταί οι οποίοι αγωνίσθησαν χωρίς να στρέψουν τα όπλα τους εναντίον άλλων Ελλήνων, εναντίον της δημοκρατίας.

Νομοσχέδιο που με την επίσημη σφραγίδα της Πολιτείας βάζει στο ίδιο φωτεινό βάθρο θύματα και θύτες. Που διακηρύσσει στις νέες γενιές ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις, σε κρίσιμες ώρες του Έθνους μπορείς να στρέψεις τα όπλα εναντίον πατριωτών δημοκρατικών Ελλήνων, μπορείς να προσπαθήσεις να καταλύσεις με τα όπλα τη Δημοκρατία στην Ελλάδα. Κι' αν έτσι φερθείς, αν τηρήσεις τις λίγες προϋποθέσεις, στο μέλλον θα τύχεις τιμών που ανήκουν σε ήρωες.

Στο συγκεκριμένο θέμα δεν λαμβάνουμε αρνητική θέση γενική, λαμβάνουμε κατηγορηματικά αρνητική θέση στη γενίκευση την οποία κάνετε... δεν είναι δυνατόν αυτό το ομαδικό, το οποίο θα περιλάβει ανθρώπους οι οποίοι θέλησαν κι έκαναν την εξόντωση Ελλήνων πατριωτών... εκείνο το οποίο κυρίως επιθυμείτε είναι το συγχωροχάρτι για το ΚΚΕ».

6. <https://www.youtube.com/watch?v=VmqbkkBO1jw>

Ήδη από την έναρξη της ομιλίας του ο Ευάγγελος Αβέρωφ τονίζει την ευθύνη του κόμματός του να υπερασπιστεί την ιστορία μέσω του αριστοτελικού τόπου από το επακόλουθο (B23 1398β) ή τον τόπο της ευθύνης (Reisigl and Wodak, 2001, σελ. 78), που εδώ αναπτύσσεται μέσω του υποθετικού σχήματος «αν η Νέα Δημοκρατία είναι υπεύθυνη για την υπεράσπιση της ιστορίας του έθνους, τότε οφείλει να καταψηφίσει το νομοσχέδιο». Στη συνέχεια, ο ίδιος εξηγεί την αναγκαιότητα της υπεράσπισης της εθνικής ιστορίας κι επαναλαμβάνει, μάλιστα, δύο φορές πως η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ «*δίνει συγχωροχάρτι στο ΚΚΕ*». Με τον τρόπο αυτό, επαναφέρει στον δημόσιο λόγο τη διάκριση ανάμεσα στην αριστερά και τη δεξιά, καθώς και το εμφυλιακό κλίμα, τονίζοντας πως πρέπει να υπάρξει διάκριση ανάμεσα στους αγωνιστές. Κατηγορεί, επίσης, ανοιχτά τους κομμουνιστές ως υπεύθυνους για την «*εξόντωση Ελλήνων πατριωτών*», αλλά και την κυβέρνηση που εξισώνει μέσω του νομοσχεδίου «*θύματα και θύτες*».

Ο Αβέρωφ, επομένως, μέσω του τόπου της ιστορίας (Reisigl and Wodak, 2001, σελ. 79) διατυπώνει την αντικομμουνιστική οπτική του Εμφυλίου Πολέμου και επισημαίνει ότι με το συγκεκριμένο νομοσχέδιο οι νέες γενιές αντιλαμβάνονται πώς οι εθνικοί εχθροί μπορούν στο μέλλον να γίνουν ήρωες. Ανακαλώντας ιστορικές μνήμες και μένοντας πιστός σε μια συγκεκριμένη θεώρηση των γεγονότων, που σχετίζεται με τη δική του ιδεολογία και αποτελεί μυθοποίηση (Van Leeuwen, 2007), ο Αβέρωφ νομοποιεί τις πολιτικές διακρίσεις και τον αντικομμουνισμό στη βάση της πλάνης της διάκρισης μιας εσω-ομάδας δημοκρατών/πατριωτών και μιας εξω-ομάδας εγκληματιών. Μάλιστα, στην εξω-ομάδα τοποθετεί και την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, που ηρωοποιεί με το νομοσχέδιο τους θύτες και συγχωρεί το ΚΚΕ για τις εγκληματικές ενέργειές του. Η κίνηση αυτή του Αβέρωφ ίσως αποσκοπούσε να αφυπνίσει το πολυδιασπασμένο ακροδεξιό ακροατήριο της εποχής (Γεωργιάδου, 2019) και να αλιεύσει τις ψήφους που είχαν χαθεί λόγω της πολιτικής στάσης του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, αποδεικνύει πως ο αντικομμουνισμός παρέμενε επίκαιρος και νομοποιούσε τη διάκριση μεταξύ αριστερής και δεξιάς ιδεολογίας, λόγω και της πολιτικής επικράτησης του ΠΑΣΟΚ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

Στην ύστερη Μεταπολίτευση, η ελληνική πολιτική σκηνή φαινόταν ανεπηρέαστη από την κινητικότητα του ακροδεξιού άξονα, ο οποίος είχε πλέον εστιάσει το ενδιαφέρον του από τον αντικομμουνισμό σε ζητήματα μεταναστευτικής πολιτικής (Γεωργιάδου, 2019). Η Νέα Δημοκρατία υπό την ηγεσία του Κώστα Καραμανλή στράφηκε στην κεντροδεξιά, ενώ η διαγραφή του Γεώργιου Καρατζαφέρη από το κόμμα και η δημιουργία του ΛΑΟΣ ήταν αποτέλεσμα της ρήξης μεταξύ της κεντροδεξιάς και της λαϊκής δεξιάς – του ελληνικού εθνικισμού (Γεωργιάδου, 2019· Vernardakis, 2011). Η κρίση χρέους που ακολούθησε και η ανάληψη της ηγεσίας της Νέας Δημοκρατίας από τον Αντώνη Σαμαρά (2009-2015) οδήγησαν στην επανεμφάνιση ακροδεξιών συνιστωσών στο εσωτερικό της Νέας Δημοκρατίας, με τον ίδιο τον πρόεδρό της να εκφράζει ακροδεξιές θέσεις κατά τρόπο συστηματικό. Άλλωστε, πρόκειται για μια περίοδο που σημαδεύτηκε από την αποδόμηση του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος, την εμφάνιση νέων πολιτικών δίπολων –μνημόνιο αντιμνημόνιο– και την άνοδο της άκρας δεξιάς, με κορυφαίες στιγμές τη συγκυβέρνηση ΝΔ, ΠΑΣΟΚ και ΛΑΟΣ και την είσοδο της Χρυσής Αυγής στη Βουλή (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014· Γεωργιάδου, 2014· 2019· Boukala, 2021).

Ο ακραίος, διχαστικός λόγος αποτέλεσε κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής σκηνής της εποχής και εκφράστηκε και από τα στελέχη του ΣΥΡΙΖΑ (Serafis et al., 2022· Boukala, 2014), καλλιεργώντας την πόλωση και επαναφέροντας στη συλλογική μνήμη πολιτικές διαιρέσεις και διώξεις. Στο κλίμα αυτό και ενώ οι δημοσκοπήσεις προεξοφλούν την επικείμενη εκλογική επικράτηση του ΣΥΡΙΖΑ, στην κεντρική προεκλογική συγκέντρωση του κόμματός του στις 23 Ιανουαρίου 2015⁷ ο Αντώνης Σαμαράς αναφέρεται ρητά στην αντίθεση Εμείς και οι Άλλοι. Χαρακτηρίζει τους οπαδούς και τα μέλη του κόμματός του «αγωνιστές της δημοκρατίας» και αναφέρεται εκτεταμένα στις καταστροφικές συνέπειες που θα προκαλέσει η διακυβέρνηση των Άλλων. Όπως, μάλιστα, αναφέρει:

7. <https://www.youtube.com/watch?v=4KWaSJkppbg>

«Μεθαύριο δύο κόσμοι συγκρούονται... Ο κόσμος ο δικός μας αποκαθιστά το αίσθημα ασφάλειας του πολίτη, προστατεύει τα σύνορα από τη λαθρομετανάστευση, ενώ ο άλλος κόσμος απέναντι θέλει να ανοίξει τα σύνορα... να αποπλίσσει την αστυνομία και το λιμενικό και να είμαστε παραδομένοι στο έλεος της κάθε συμμορίας... η παρέα τους –κομμουνιστές– στην Ευρώπη να κατεδαφίσουν θέλουν την Ευρώπη».

Η υπόδειξη του ΣΥΡΙΖΑ ως επικίνδυνου Άλλου που αντιτίθεται στην Ευρώπη και θα την καταστρέψει με τους κομμουνιστές συμμάχους του υποδηλώνει μια πόλωση που παραπέμπει στον Ψυχρό Πόλεμο και τονίζει τη διαφορά μεταξύ των δύο «κόσμων», τη φιλοευρωπαϊκή δεξιά που εγγυάται την ασφάλεια της Ελλάδας, και τον ΣΥΡΙΖΑ του ευρωσκεπτικισμού, που θα οδηγήσει τη χώρα στην ανομία, την ανασφάλεια και την ενίσχυση της «λαθρομετανάστευσης» (στρατηγικές ονομάτισης και κατηγορήσης). Παράλληλα, όμως, ξυπνά και μνήμες από τον Ελληνικό Εμφύλιο, και αποσκοπεί στην αφύπνιση μιας συλλογικής μνήμης που δεν είναι ενιαία αλλά διαιρετή, και διαμορφώθηκε με βάση τον κυρίαρχο λόγο των δύο ιδεολογικών πόλων. Στην περίπτωση αυτή, ο Αντώνης Σαμαράς φαίνεται πως ακολουθεί την πολιτική ρητορική του Ευάγγελου Αβέρωφ, στιγματίζοντας την αριστερά με βάση τον αριστοτελικό τόπο από το επακόλουθο (B23 1398β) ή τον τόπο της κομμουνιστικής/αριστερής απειλής (ό.π.). Επιπλέον, χρησιμοποιώντας τη μεταφορά της σύγκρουσης (Musolff, 2016) και άλλων γλωσσικών μέσων, όπως η υπερβολή και η γενίκευση, ιδωμένες μέσα από το πρίσμα των ιστορικών διαχωρισμών, χτίζει το επιχειρήμά του πάνω σε μια πλάνη που δεν βασίζεται μόνο στη διαίρεση, και σε μια ιδεολογική ανάγνωση της ιστορίας, αλλά παραβιάζει και την όγδοη αρχή της πραγματοδιαλεκτικής, οδηγώντας μέσω και του ελέγχου σε παραλογισμό συναφή με το συνεπαγόμενο (Αριστοτέλης, 1994, 168β), που αφορά τις υποτιθέμενες συνέπειες μιας διακυβέρνησης από τον ΣΥΡΙΖΑ.

Η αναπαράσταση του ΣΥΡΙΖΑ ως κύριου εχθρού που απειλεί την εθνική ασφάλεια αποτέλεσε το κύριο επιχειρήμα της προεκλογικής ρητορικής του Αντώνη Σαμαρά, η οποία βασίστηκε στην πολιτική του φόβου (Boukala and Dimitrakopoulou, 2017). Όπως φανερώνει το παραπάνω απόσπασμα, ο πρώην πρωθυπουργός επενδύει στην ανάδειξη της διαφοροποίησης των δύο κομματικών σχηματισμών που διεκδικούν την εξουσία, και την επιβεβαιώνει μέσα από τον αριστο-

τελικό τόπο από τα ενάντια (Ρητορική B23 1397α), ο οποίος, στην περίπτωση αυτή, μπορεί να τεκμηριωθεί από τον υποθετικό τύπο «αν η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ αποσκοπεί στην καταστροφή της Ελλάδας και της Ευρώπης, τότε οι Έλληνες θα πρέπει να ψηφίζουν τη Νέα Δημοκρατία». Καλεί, επομένως, το ακροατήριό του να αναλογιστεί ιστορικές και ιδεολογικές διακρίσεις, προκειμένου να επιλέξει το κόμμα που είναι κατάλληλο για τη διακυβέρνηση και άρα την εθνική ασφάλεια της χώρας.

Μία από τις πιο ισχυρές ιδεολογικές βάσεις των ολοκληρωτικών πολιτικών υπήρξε ο ρατσισμός, ο οποίος καλλιεργήθηκε μέσα από τον τρόμο (Arendt, 2004) και αποτελεί βασική συνιστώσα της σύγχρονης πολιτικής σκηνής που βασίζεται στον λαϊκισμό και στο αίτημα εθνικής κυριαρχίας (Kallis, 2018), που αναπτύσσεται υπό το πρίσμα της πολιτικής του φόβου (Wodak, 2015). Ο Α. Σαμαράς ακολουθεί τις αρχές της ολοκληρωτικής σκέψης καλλιεργώντας τον φόβο, και στρέφεται όχι μόνο κατά των πολιτικών του αντιπάλων, αλλά και των μεταναστών, χρησιμοποιώντας γενικεύσεις και μεταφορές. Έτσι κατορθώνει να παρουσιάσει τον εαυτό του και τα μέλη του κόμματός του ως μαχητές που θα προστατεύσουν τη χώρα από την απειλή της αριστεράς και θα εγγυηθούν την ασφάλεια των πολιτών. Δημιουργεί με αυτόν τον τόπο μία διάκριση μέσω του λόγου ανάμεσα σε «Εμάς», τους φρουρούς του έθνους, και τους «Άλλους», την εθνική απειλή, που πρέπει να καταπολεμηθεί στο όνομα της εθνικής ασφάλειας. Η πολιτική του φόβου και η τρομοκρατία, επομένως, προπαγανδίζονται στον λόγο του Αντώνη Σαμαρά, αλλά και της Νέας Δημοκρατίας γενικότερα, την περίοδο που ακολούθησε τις εκλογές του 2012, εστιάζοντας σε διαιρέσεις του παρελθόντος και συμβάλλοντας στη νομιμοποίηση μιας πολιτικής αποκλεισμού και σύγκρουσης με βάση τον αντικομμουνιστικό λόγο.

Ακόμη και ο Κυριάκος Μητσοτάκης, που έχει χαρακτηριστεί ως νεοφιλελεύθερος πολιτικός, φαίνεται πως υιοθέτησε τη διάκριση ανάμεσα στην αριστερά και τη δεξιά και έναν έντονο αντικομμουνιστικό λόγο υπό το πρίσμα της τρομοκρατίας. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε σε συνέντευξή του στο POLITICO,⁸ τον Μάιο του 2017, κι ενώ το κόμμα του βρισκόταν στην αντιπολίτευση και είχε πραγματοποιηθεί η τρομοκρατική επίθεση ενάντια στον πρώην πρωθυπουργό Λουκά Παπαδήμο:

8. <https://www.politico.eu/article/greece-fears-revival-of-far-left-violence>.

«Είναι πολύ, πολύ ανησυχητικό – είναι ανησυχητικό για μένα όσον αφορά την προσωπική μου ασφάλεια, και είναι ανησυχητικό γενικότερα. Είναι ένα θέμα που με ενδιαφέρει βαθιά, επειδή έχασα ένα μέλος της οικογένειάς μου το 1989 εξαιτίας της εσωτερικής τρομοκρατίας. Είμαστε η μόνη χώρα στην Ευρώπη που έχει εσωτερική τρομοκρατία, προερχόμενη από την άκρα αριστερά. Η βία προέρχεται αποκλειστικά από την αριστερά τα τελευταία χρόνια... Ο ΣΥΡΙΖΑ εξέθρεψε μια κουλτούρα μίσους όταν ήταν στην αντιπολίτευση και δεν έχει κάνει σχεδόν τίποτα για αυτή τη βία όσο κυβερνά. Δεν έχω δει τίποτα που να με πείθει ότι πραγματικά θέλουν να αντιμετωπίσουν αυτό το θέμα. Αποτελεί κίνδυνο για τη Δημοκρατία, αυτή η χυδαία πολιτική εκμετάλλευση».

Με την τοποθέτησή του αυτή ο Κυριάκος Μητσοτάκης χρησιμοποιεί την έκκληση για συμπόνια – *ad misericordiam* (Reisigl and Wodak, 2001, σελ. 72), με την οποία αντικαθιστά εκείνα τα επιχειρήματα που θα μπορούσαν να εξηγήσουν την κλιμάκωση της βίας, και υπογραμμίζει την οικογενειακή του τραγωδία προκειμένου να παρουσιάσει τον εαυτό του ως ειδικό στο θέμα της τρομοκρατίας. Με τον τρόπο αυτόν, καλλιεργεί την απειλή της «*ακροαριστερής τρομοκρατίας*», που βασίζεται στη σύνθεση της αριστοτελικής πλάνης με τη χρήση του συνεπαγόμενου (Σοφιστικοί Έλεγχοι, 1994, 167β), η οποία στηρίζεται σε έναν ισχυρισμό που δεν είναι αβάσιμος, όμως οδηγεί σε αβάσιμο συμπέρασμα και της αριστοτελικής πλάνης της ομωθυμίας (1994,165β), με την οποία στιγματίζει την άκρα αριστερά ως συνώνυμο της τρομοκρατίας. Επιπλέον, η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην ακροδεξιά τρομοκρατία καταδεικνύει τη μονοδιάστατη προσέγγιση στο θέμα της τρομοκρατίας – εφόσον ο πρόεδρος της ΝΔ αγνοεί επιμελώς την ιστορία της «*λευκής τρομοκρατίας*» κατά της αριστεράς (Panourgia, 2009), αλλά και την ενίσχυσή της στην προσπάθειά του να κατηγορήσει τους πολιτικούς του αντιπάλους την εποχή της κρίσης. Συνθέτοντας τις προαναφερθείσες πλάνες με τον αριστοτελικό τόπο από την αναλογική σχέση των πραγμάτων (Ρητορική, 2004, Β23, 1399β), που στηρίζεται στην υπόθεση «*αν η αριστερή κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ δεν είναι σε θέση να μετριάσει τον κίνδυνο τρομοκρατικών επιθέσεων, τότε η τρομοκρατία έχει την πηγή της στην άκρα αριστερά που υποστηρίζεται από τον ΣΥΡΙΖΑ*».

Την ίδια επιχειρηματολογία περί «*τρομοκρατίας στην Ελλάδα που έχει προέλευση από την μήτρα της άκρας αριστεράς*» επανέλα-

βε ο Κυριάκος Μητσοτάκης και στη συζήτηση που ακολούθησε στη Βουλή τον Ιούνιο του 2017,⁹ αποδεικνύοντας πως πρόκειται για μια τακτική επίθεσης στον ΣΥΡΙΖΑ και ανάδειξης του σε «ιδεολογικό εχθρό» που αδιαφορεί για την ασφάλεια των πολιτών και τη λειτουργία των θεσμών κι έτσι θέτει σε κίνδυνο τη δημοκρατία. Όπως υποστηρίζει η Arendt (2004), η επανάληψη είναι πολύ σημαντική για την πειθώ των μαζών και την εδραίωση της προπαγάνδας, και φαίνεται ότι η απόφαση του Κυριάκου Μητσοτάκη να επαναλαμβάνει τα θέματα ασφάλειας και τη σύνδεση του ΣΥΡΙΖΑ με την τρομοκρατία δεν είναι τυχαία. Αντίθετα, είναι μια στρατηγική που δείχνει πως μπορεί να χρησιμοποιηθεί η αντικομμουνιστική προπαγάνδα από τον ηγέτη της αντιπολίτευσης, ο οποίος επιχειρεί να εξασφαλίσει τη συναίνεση και άρα τη ψήφο των πολιτών, καλλιεργώντας την υποτιθέμενη αριστερή απειλή μέσω πλάνων, υπερβολών και επαναλήψεων, που οδηγούν στην εδραίωση δύο ιδεολογικών πόλων – αριστερά και δεξιά– που ενισχύονται εν μέσω της κρίσης και διατηρούν, σύμφωνα με τη δεξιά αφήγηση, τις ιστορικές τους διαφοροποιήσεις.

Τη διάκριση αυτή μεταξύ αριστεράς και δεξιάς εξήγησε και εξηγεί λεπτομερώς με τις πολιτικές του δηλώσεις ο Μάκης Βορίδης. Σε προεκλογική του ομιλία, με αφορμή και τα 40 χρόνια από την ίδρυση της ΝΔ, τον Νοέμβριο του 2014, ο Μάκης Βορίδης ανέφερε χαρακτηριστικά:¹⁰

«Υπάρχουν δύο κύριοι ιδεολογικοί πυλώνες: Εμείς, που βασιζόμαστε στην ιδεολογία μας στην μεγάλες ιδέες του έθνους και της ελευθερίας.. και Αυτοί, που υπερασπίζονται μαρξιστικές θεωρήσεις. Αυτή η πάλη κυριαρχεί στην ελληνική ιστορία.. ποιος είναι ο ιστορικός εχθρός του Ελλάδας; Ο διεθνισμός της αριστεράς.. Η Αριστερά, οι κομμουνιστές που πάντα προσπαθούν να καταστρέψουν την εθνική μας ταυτότητα..εμείς υπερασπιζόμαστε το έθνος, το εθνικό κράτος, τον πολιτισμό μας, την ελληνικότητά μας. Όλα αυτά κινδυνεύουν εξαιτίας της Αριστεράς».

Ο Μάκης Βορίδης στη συγκεκριμένη ομιλία αναφέρεται αναλυτικά στις αριστερές θεωρήσεις και διακρίνει με σαφήνεια την εσω-ο-

9. <https://voulivatch.gr/news/article/tsipras-mitsotakis-polles-diafonies-kai-mia-symfonia-anamesa-stoys-dyo-politikoys-arhigoys>

10. <https://www.youtube.com/watch?v=ZdVeCNoHqjI>

μάδα «Εμείς», τους υπερασπιστές της πατρίδας, και την εξω-ομάδα των «Άλλων», των εχθρών του έθνους, που αντιπροσωπεύουν οι αριστεροί (στρατηγική ονομάτισης). Στη συνέχεια σημειώνει:

«Ιστορικά, η Αριστερά ήταν ο εχθρός, εμείς υπερασπιστήκαμε το έθνος και απελευθερώσαμε το εθνικό κράτος.. χάρη στους πατεράδες μας που πολέμησαν ενάντια στην Αριστερά, εμείς δεν ζήσαμε σε κομμουνιστικό καθεστώς. Θα πρέπει να είμαστε υπερήφανοι για το ποιοί είμαστε, έχουμε την ηθική δύναμη.. Οι αριστεροί διανοούμενοι αρνούνται την ιστορία μας. Θέλουν να καταστρέψουν την εθνική μας ταυτότητα».

Το παραπάνω απόσπασμα απεικονίζει την προσπάθεια του Μ. Βορίδη να παραλληλίσει το παρόν με το παρελθόν, πιο συγκεκριμένα την εκλογική άνοδο της αριστεράς την περίοδο 2014-2015 με την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου. Αναφέρεται στην ηθική δύναμη της δεξιάς και παρουσιάζει για άλλη μία φορά την αριστερά ως τον ιστορικό εχθρό του ελληνικού έθνους (στρατηγική κατηγορήσεως). Ο Μ. Βορίδης υποστηρίζει το επιχειρημά του μέσω του τόπου της ιστορίας, ο οποίος εξηγεί ότι «συγκεκριμένες ενέργειες έχουν συγκεκριμένες συνέπειες συγκρίσιμες με το ιστορικό παράδειγμα που αναφέρεται» (Reisigl and Wodak, 2001, σελ. 80) και βασίζεται στον εσφαλμένο τόπο που δέχεται ως αιτία κάτι που δεν είναι αιτία (Αριστοτέλης, 2004, B23,1401β). Επιπλέον, αναφερόμενος έμμεσα στον Εμφύλιο Πόλεμο επαναφέρει την αφήγηση περί νίκης της δεξιάς κατά του «κόκκινου εχθρού» και τη μακρόχρονη κυριαρχία της και κατασκευάζει εμμέσως ένα κλίμα ανάλογων ιδεολογικών αντιθέσεων υπό το πρίσμα ενός νέου ιστορικού μπλοκ της κρίσης, μέσω του αριστοτελικού τόπου του επακόλουθου (2004, B23, 1399α) ή του τόπου της κομμουνιστικής απειλής, που μπορεί να παραφραστεί εδώ ως εξής: «Αν κυριαρχήσουν οι κομμουνιστές, τότε το ελληνικό έθνος θα καταστραφεί».

Ως εκ τούτου, η αριστοτελική επιχειρηματολογία μπορεί να αποκαλύψει εδώ την προσπάθεια του Μ. Βορίδη να πείσει το ακροατήριό του για την εγκυρότητα των αντικομμουνιστικών του απόψεων μέσω συγκεκριμένων τόπων που υπογραμμίζουν την κομμουνιστική απειλή, αναβιώνουν μνήμες ενός διχαστικού παρελθόντος και διαμορφώνονται στη βάση ενός ευρύτερου συλλογισμού που διαμορφώνεται από ένα ενθύμημα –αποδεικτικό μέσο– που σχετίζεται

με το ένδοξον, το οποίο εδώ αναπαρίσταται ως «κομμουνιστικός κίνδυνος» και αποτελεί αναπλαισίωση συγκεκριμένων ιδεολογικών αφηγήσεων της σύγχρονης ιστορίας.

Στη συνέχεια, ο Μάκης Βορίδης αναφέρεται στην «ηγεμονία της αριστεράς». Συγκεκριμένα, εξηγεί:

«Αριστερή προπαγάνδα: γιατί είναι τόσο επιτυχημένη; Η απάντηση δόθηκε από τον Antonio Gramsci. Τι είναι η ηγεμονία; Δεν είναι η πολιτική κυριαρχία- είναι η κατοχή των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους. Σήμερα, οι ακαδημαϊκοί, οι διανοούμενοι, οι καλλιτέχνες.. όλοι τους είναι αριστεροί. Αν αρχίσω να μετρώ αριστερούς διανοούμενους, τραγουδιστές, ποιητές, ηθοποιούς, θα καταλάβετε πόσοι από αυτούς υπάρχουν. Είναι γνωστοί και έχουν νομιμοποιήσει τον κομμουνισμό. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η ηγεμονία. Η Αριστερά έχει χτίσει την εξουσία της μέσω αυτών των μηχανισμών. Όλοι μας τραγουδάμε ένα τραγούδι και νομίζουμε ότι δεν είναι τίποτα. Όχι, είναι μέρος της αριστερής ηγεμονίας...»

Σε αντίθεση με το προηγούμενο απόσπασμα, ο Μ. Βορίδης δέχεται ότι η αριστερά έχει κυριαρχήσει στη χώρα και οι αριστεροί διανοούμενοι έχουν διαμορφώσει την ελληνική κουλτούρα και ταυτότητα. Σύμφωνα με τον σημερινό υπουργό Εσωτερικών, η «ηγεμονία της αριστεράς» είναι πολύ καλά εδραιωμένη. Το επιχείρημα αυτό αναπτύσσεται περαιτέρω με βάση τον αριστοτελικό τόπο του επακόλουθου (ό.π.), ο οποίος εδώ μπορεί να ονομαστεί ως ο τόπος της ηγεμονίας της αριστεράς και να παραφραστεί ως εξής: «Αν η αριστερά έχει επιβάλει την ηγεμονία της, τότε πρέπει να αγωνιστούμε εναντίον της» ένας τόπος που υπογραμμίζει τον ολιστικό χαρακτήρα των αριστοτελικών τόπων (Ρητορική, 2004, Β23) και το πώς μπορούν να υιοθετηθούν και να εξεταστούν πολιτικά επιχειρήματα και παραδοχές. Τέλος, οι αναφορές του Βορίδη στον Γκράμσι κάθε άλλο παρά τυχαίες μπορούν να θεωρηθούν, δεδομένου ότι αποκαλύπτουν τους δεσμούς του με τη γαλλική ακροδεξιά και την παράδοση της nouvelle droite, ενός ιδεολογικού κινήματος που διαμόρφωσε τις ιδεολογικές ρίζες της ακροδεξιάς και δημιουργήθηκε σε αντίθεση με την πολιτική κληρονομιά της αριστεράς της δεκαετίας του 1960 (Griffin, 2000· Bar On, 2011).

Η ρητορική αυτή του υπουργού Εσωτερικών περί «αριστερής ηγεμονίας» και «κομμουνιστικής απειλής» δεν παρεκκλίνει από τις

μετέπειτα δηλώσεις του. Σε ραδιοφωνική του συνέντευξη το 2018 σημείωσε:¹¹

«Πρέπει να υπάρξει στρατηγική ήττα των ιδεών της Αριστεράς για να μην ξαναβρεθεί στην εξουσία με οποιαδήποτε μορφή της. Ο Κυριάκος Μητσοτάκης πρέπει να κάνει παρεμβάσεις στο κράτος και στους θεσμούς για να μην ξαναέρθει η Αριστερά στην εξουσία, γιατί οι ιδέες της είναι ελαττωματικές.. Οι πολίτες πρέπει να αντιληφθούν ότι υπάρχει ένας δρόμος ελεύθερης οικονομίας και ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η Αριστερά θέλει να ανατρέψει τη λειτουργία της ελεύθερης οικονομίας. Αν αυτό δεν γίνει μέσα στην ίδια την κοινωνία, αν ο πολίτης δεν καταλάβει ότι αυτές οι ιδέες είναι εσφαλμένες, δεν θα έχουμε στρατηγική ήττα της Αριστεράς».

Εδώ ο Μάκης Βορίδης τονίζει την ανάγκη να κατανοήσει η κοινωνία τις ελαττωματικές ιδέες της αριστεράς, η οποία πραγματοποιείται μέσω της αναπλαισίωσης και αποδόμησης της δικής της επιχειρηματολογίας για την οικονομία, αλλά και τη μυθοποίηση που νομιμοποιεί τις ιδεολογικές διακρίσεις δεξιάς–αριστεράς. Επιπλέον, πρόκειται για δηλώσεις που συγκλίνουν με τις μεταξικές αναφορές περί των θεωρήσεων του κομμουνισμού για την οικονομία, αναπαριστούν με αρνητικό πρόσημο τις ιδέες της αριστεράς και τονίζουν την ανάγκη νομοθετικών παρεμβάσεων για «να μη ξαναέρθει η αριστερά στην εξουσία». Τα ιδιόνυμα και οι διώξεις κατά των κομμουνιστών φαίνεται πως δεν έχουν λησμονηθεί από ένα ακροατήριο που κινείται στον άξονα της άκρας δεξιάς, στο οποίο ο Μάκης Βορίδης απευθύνεται με τις δηλώσεις αυτές και τις αναφορές στην «ηγεμονία της αριστεράς». Έναν όρο που χρησιμοποίησε και ο ιδεολογικός εταίρος του Μάκη Βορίδη και συνοδοιπόρος του στο κόμμα ΛΑΟΣ και στη Νέα Δημοκρατία, Άδωνις Γεωργιάδης. Σε ομιλία του τον Νοέμβριο του 2015 εξήγησε στο ακροατήριο του:¹²

«Θα σας δώσω μερικά παραδείγματα σχετικά με την αριστερή ηγεμονία. Για 40 χρόνια τα πανεπιστήμιά μας έχουν καταστραφεί εξαιτίας των αριστερών. Ωστόσο, όταν λέμε ότι αυτοί οι άνθρωποι πρέπει

11. <https://tvxs.gr/news/ellada/boridis-na-ginoy-n-allages-sto-kratos-kai-toys-thesmoys-giana-min-ksanarthei-i-aristera->

12. <https://www.youtube.com/watch?v=XgoDkjpedAE>

να συλληφθούν, μας αποκαλούν ακραίους, ενώ αυτοί θεωρούνται επαναστάτες.

.. Την ιστορία στην Ελλάδα την έγραψαν οι ηττημένοι...οικοδόμησαν την αγιοποίησή τους...Οι κομμουνιστές νομιμοποίησαν το ηθικό τους πλεονέκτημα επειδή έχασαν τον Εμφύλιο Πόλεμο. Οι ηθικές αξίες της Αριστεράς είναι ένας μύθος. Εξαιτίας αυτού του μύθου, η Αριστερά κατέστρεψε τη χώρα και κανείς δεν αντιδρά- αυτή είναι η ιδεολογική ηγεμονία της Αριστεράς. [η πλειοψηφία των δημοσιογράφων] νομιμοποιούν την αριστερή προπαγάνδα. Γιατί συμβαίνει αυτό; Εξαιτίας της ιδεολογικής ηγεμονίας της Αριστεράς. Αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να καταργήσουμε την ιδεολογική ηγεμονική της Αριστεράς. Πρέπει να αγωνιστούμε ενάντια στους κομμουνιστές».

Ακολουθώντας την επικοινωνιακή στρατηγική του Μ. Βορίδη, ο Α. Γεωργιάδης κατασκευάζει, επίσης, μια διαλεκτική διάκριση ανάμεσα σε μια εσω-ομάδα των υποστηρικτών της Νέας Δημοκρατίας και μιας εξω-ομάδας αριστερών, που κυριαρχούν και καταστρέφουν τη χώρα (στρατηγικές ονομάτισης και κατηγορήσης), και αναπτύσσει το επιχειρημά του με βάση τον τόπο της ηγεμονίας της αριστεράς (βλ. παραπάνω).

Ο Γεωργιάδης αναφέρεται, επίσης, στον Εμφύλιο Πόλεμο, και μέσω του τόπου της ιστορίας που συνδέεται με το ιστορικό μπλοκ των ιδεολογικών διαιρέσεων της σύγχρονης Ελλάδας, απαιτεί το τέλος της ιδεολογικής ηγεμονίας της αριστεράς, την οποία επαναλαμβάνει στον λόγο του, όπως και το ηθικό πλεονέκτημά της, το οποίο αμφισβητεί ανοιχτά. Τέλος, ο Α. Γεωργιάδης προσθέτει μια πολεμική διάσταση στην ομιλία του απαιτώντας τη μάχη κατά των κομμουνιστών. Η πολιτική, επομένως, αποκτά πολεμικά χαρακτηριστικά μέσω της μεταφοράς της σύγκρουσης (Musolff, 2016), που δείχνει την πώλωση στην ελληνική πολιτική σκηνή την εποχή της κρίσης.

Ανάλογη επιχειρηματολογία ακολούθησε ο Άδωνις Γεωργιάδης και ως υπουργός της κυβέρνησης Μητσοτάκη. Τον Ιανουάριο του 2022 δήλωσε στη Βουλή:¹³

«Στην Ελλάδα έχουμε μια ιστορική ευθύνη – να νικήσουμε οριστικά την ιδεολογική ηγεμονία της αριστεράς. Σε όλη τη Μεταπολίτευση

13. <https://www.youtube.com/watch?v=zFHLC1YsSfw&t=7s>

ποτέ δεν είχε η Ελλάδα τέτοια ευκαιρία να απαλλαγεί από αυτή την ιδεολογική καταστροφή... αυτή την ευκαιρία δεν πρέπει να τη χάσουμε για αυτό επιμένω στα ιδεολογικά ζητήματα. Αυτή μας η ιδεολογική επικράτηση... πάνω σε αυτή πρέπει να χτίσουμε, αυτή μας η ιδεολογική επικράτηση δεν πρέπει να έχει παροδικά χαρακτηριστικά, πρέπει να έχει μόνιμα χαρακτηριστικά για να μπορέσει να έχει ο λαός μας ευημερία, ευνομία και τάξη».

Επομένως, η μάχη εναντίον της «ηγεμονίας της αριστεράς» συνεχίζεται, όπως και η πλήρης επαναφορά της αντικομμουνιστικής ρητορικής σε συνδυασμό με την πολιτική και ιδεολογική πόλωση. Το παρελθόν του διχασμού γίνεται παρόν στο πλαίσιο μιας νέας οικονομικής και κοινωνικής κρίσης και της προεκλογικής περιόδου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσω της ανάλυσης του αντικομμουνιστικού πολιτικού λόγου που προηγήθηκε, υποστηρίζω πως η αναβίωση του παρελθόντος του διχασμού και η επάνοδος της αντικομμουνιστικής ρητορικής μπορούν να εξηγηθούν με βάση την ιδεολογία του φόβου (Wodak, 2015· Boukala, 2021) και τη διαλεκτική κατασκευή αντιθετικών πολιτικών και ιστορικών ταυτοτήτων – της αριστεράς και της δεξιάς. Χρησιμοποιώντας την λογοϊστορική προσέγγιση της ΚΑΑ και την επιχειρηματολογική παράδοση του τόπου και της πλάνης, επιχειρήσα να αναδείξω τη διαλεκτική διάκριση μεταξύ των πατριωτών και των προδοτών που υποστηρίζουν τους τρομοκράτες και την ανομία. Μια διάκριση που γίνεται με βάση τον τόπο της κομμουνιστικής απειλής, η οποία παρατίθεται και νομιμοποιείται με τη δίωξη των κομμουνιστικών ιδεών τόσο από το βενιζελικό ιδιώνυμο, όσο και από την προπαγάνδα της 4^{ης} Αυγούστου, αποδεικνύοντας πως ο αντικομμουνισμός δεν ήταν υπόθεση ολοκληρωτικών καθεστώτων και μόνο. Μια διάκριση, επίσης, που επανέρχεται για να κυριαρχήσει στον σύγχρονο λόγο της Νέας Δημοκρατίας και να νομιμοποιηθεί ως επιχειρηματολογία στη βάση της μυθοποίησης (Van Leeuwen, 2007· Bennett, 2022), φανερώνοντας τις επιρροές της παράδοσης του Αβέρωφ και πως ο αντικομμουνισμός, έστω και εξασθενημένος, παρέμεινε χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής σκηνής της Μεταπολίτευσης. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί πως η Νέα Δημοκρατία από την ίδρυσή της ενσωματώνει ακροδεξιά στοιχεία παράλ-

ληλα με φιλελεύθερα και κεντρικά, ωστόσο οι πολιτικοί της αριστεράς δίνουν το στίγμα του ιδεολογικού της πόλου (Vernardakis, 2011). Η περίοδος της προεδρίας του Ε. Αβέρωφ χαρακτηρίστηκε από τον ακροδεξιό και αντικομμουνιστικό του λόγο, τον οποίο επανέφερε συστηματικά και ο Α. Σαμαράς, ενώ και στις δύο περιπτώσεις ο λόγος αυτός αναπτύχθηκε μέσα σε ένα κλίμα πόλωσης και πολιτικής ανόδου της αριστεράς.

Οι πολλαπλές κρίσεις της Ελλάδας όπως και της Ευρώπης (χρέους, οικονομικές, κοινωνικοπολιτικές) έχουν δημιουργήσει ένα δυστοπικό πολιτικό κλίμα, που βασίζεται στον λαϊκισμό, το νατιβισμό και το αίτημα για εδαφική κυριαρχία (Kallis, 2018), στην υιοθέτηση διχαστικού λόγου τόσο από τις αριστερές όσο και από τις δεξιές πολιτικές δυνάμεις, αλλά και στη σύγκλιση σε επίπεδο ρητορικής μεταξύ της δεξιάς και των ακροδεξιών δυνάμεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο λόγος των στελεχών της ΝΔ, που αναλύθηκε σε αυτό το άρθρο. Στη βάση πολιτικών/ιδεολογικών/ιστορικών διαιρέσεων, ηγετικά και ιδιαίτερα προβεβλημένα στελέχη της Νέας Δημοκρατίας κατασκευάζουν μια διαλεκτική διχοτόμηση μεταξύ των Ελλήνων πατριωτών που υπερασπίστηκαν τον ελληνικό πολιτισμό και την εθνική ταυτότητα και των αριστερών προδοτών, επιδιώκοντας μέσω της μυθοποίησης και της καλλιέργειας του φόβου για την «αριστερή απειλή» να νομιμοποιήσουν το ηθικό πλεονέκτημα του ιδεολογικού τους χώρου. Αυτή η επιχειρηματολογία βασίζεται κυρίως στον τόπο της κομμουνιστικής απειλής και στον τόπο της ιστορίας. Τα στελέχη της ΝΔ ανέπτυξαν την επιχειρηματολογία τους στο πλαίσιο ενός νέου ιστορικού μπλοκ (Gramsci, 1971), που συνδέεται με την ελληνική κρίση χρέους και τη δυστοπική ελληνική πραγματικότητα, για την οποία ως υπεύθυνη κατανομάστηκε η αριστερά και οι πολιτικές τακτικές μέσω του τόπου της ηγεμονίας της αριστεράς.

Όπως υποστηρίζει η Arendt, «ο τρόμος είναι η ουσία της ολοκληρωτικής κυριαρχίας» (2004, σελ. 599). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η αντικομμουνιστική προπαγάνδα ιστορικά συνέβαλε στη καλλιέργεια του φόβου για τον κομμουνιστή εχθρό και επανέρχεται στην εποχή της κρίσης για να νομιμοποιήσει την ακροδεξιά ρητορική και να καθιερώσει την ακραία πόλωση που σηματοδοτεί την πολιτική σκηνή της σύγχρονης Ελλάδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αριστοτέλης (2004). *Ρητορική*. Ζήτηρος.
- Αριστοτέλης (1994). *Τοπικά Ζ, Η, Θ, Περί Σοφιστικών Ελέγχων*. Κάκτος.
- Βούλγαρης, Γ., και Νικολακόπουλος, Η. (2014). Ο εκλογικός σεισμός του 2012. Στο Γ. Βούλγαρης και Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *2012 Ο διπλός εκλογικός σεισμός*. Θεμέλιο.
- Γεωργιάδου, Β. (2019). *Η άκρo δεξιά στην Ελλάδα 1965-2018*. Καστανιώτης.
- Γεωργιάδου, Β. (2014). Η εκλογική άνοδος της Χρυσής Αυγής: Ψήφος-ρεβάνς των επισφαλών και νέες πολιτικές ευκαιρίες. Ο Εκλογικός Σεισμός του 2012. Γ. Βούλγαρης και Η. Νικολακόπουλος (Επιμ.). *2012 Ο διπλός εκλογικός σεισμός*. Θεμέλιο.
- Εθνική Εταιρεία (1937). *Ο Κομμουνισμός στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Εθνικής Εταιρείας.
- Κορμά, Α. (2021). *Πτυχές της αποκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα, 1922-1930*. Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Τράπεζα της Ελλάδος.
- Μητσοπούλου, Α. (2014). *Ο ελληνικός αντικομμουνισμός στον «Σύντομο 20ό αιώνα»: Όψεις του δημόσιου λόγου στην πολιτική, στην εκπαίδευση και στη λογοτεχνία*. Επίκεντρο.
- Παπαδημητρίου, Δ. (2012). *Τα χρόνια της κρίσης στον Μεσοπόλεμο. Η ελληνική δημόσια συζήτηση*. Ασίγη.
- Ριζάς, Σ. (2021). Οι πολιτικές όψεις της κρίσης: Από τον κοινοβουλευτισμό στη δικτατορία. Στο Α. Κακριδής και Σ. Ριζάς (Επιμ.), *Η κρίση του 1929 και η Ελλάδα: Οικονομικές, πολιτικές και θεσμικές όψεις* (σελ. 235-253). Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Τράπεζα της Ελλάδος.
- Στεφάνου, Σ. (Επιμ.). (1981). *Ελευθερίου Βενιζέλου, Τα Κείμενα, τομ. Γ'.* Λέσχη Φιλελευθέρων.

Ξενόγλωσση

- Arendt, H. (2004). *The origins of totalitarianism*. A Harvest Book.
- Bar On, T. (2011). Transnationalism and the French Nouvelle Droite. *Patterns of Prejudice*, 45 (3), pp.199-223. doi.org/10.1080/0031322X.2011.585013
- Bennett, S. (2022). Mythopoetic legitimation and the recontextualisation of Europe's foundational myth. *Journal of Language & Politics*, 21 (2), pp. 370-389. doi.org/10.1075/jlp.21070.ben
- Berger, P., and Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: The treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City.
- Boukala, S. (2021). "We need to talk about the hegemony of the left": The normalisation of extreme right discourse in Greece. *Journal of Language and Politics*, 20 (3), pp. 361-382. doi.org/10.1075/jlp.19053.bou
- Boukala, S. (2019). *European identity and the representation of Islam in the mainstream press: Argumentation and media discourse*. Palgrave.
- Boukala, S. (2016). Rethinking topos in the discourse historical approach: Endoxon seeking and argumentation in Greek media discourses on "Islamist terrorism". *Discourse Studies*, 18 (3), pp. 249-268. doi.org/10.1177/1461445616634550
- Boukala, S. (2014). Waiting for democracy: Political crisis and the discursive (re)invention of the 'national enemy' in times of 'Greccovery.' *Discourse & Society*, 25 (4), pp. 483-499. doi.org/10.1177/0957926514536961

- Boukala, S., and Dimitrakopoulou, D. (2017). “The politics of fear vs the politics of hope”: Analysing the 2015 Greek election and referendum campaigns. *Critical Discourse Studies* 14(1), pp. 39-55. doi.org/10.1080/17405904.2016.1182933
- Fairclough, N. (2001). *Language and power*. Routledge.
- Friedrich, C., and Brzezinski, Z. (1956). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Harvard University Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Lawrence and Wishart.
- Griffin, R. (2000). ‘Plus a change! The fascist pedigree of the nouvelle droite’. In Edward J. Arnold (Ed.), *The developments of the radical right in France* (pp. 217-252). Macmillan.
- Kallis, A. (2018). Populism, sovereigntism and the unlikely re-emergence of the territorial nation-state. *Fudan Journal of Humanities & Social Sciences*, 11, pp. 285-302. doi.org/10.1007/s40647-018-0233-z
- Krzyżanowski, M. (2020a) Normalisation and the discursive construction of “new” norms and “new” normality: discourse in the paradoxes of populism and neoliberalism. *Social Semiotics*. 30(4), pp. 431-448. doi.org/10.1080/10350330.2020.1766193
- Krzyżanowski, M. (2020b). Discursive shifts and the normalisation of racism: imaginaries of immigration, moral panics and the discourse of contemporary right-wing populism. *Social Semiotics*, 30 (4), pp. 503-527. doi.org/10.1080/10350330.2020.1766199
- Musolff, A. (2016). *Political metaphor analysis: Discourses and scenarios*. Bloomsbury.
- Panourgia, N. (2009). *Dangerous citizens. The Greek Left and the terror of the state*. Fordham University Press.
- Reisigl, M., and Wodak, R. (2001). *Discourse and discrimination*. Routledge.
- Reisigl, M., and Wodak, R. (2016). The discourse-historical approach (DHA). In R. Wodak and M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (3rd ed.) (pp. 23-61). Sage.
- Serafis, D., Kitis, D., and Assimakopoulos, S. (2022). Sailing to *Ithaka*: The transmutation of Greek left-populism in discourses about the European Union. *Journal of Language & Politics*, 21 (2), pp. 344-69. doi.org/10.1075/jlp.21063.ser
- Van Eemeren, F., and Grootendorst, R. (1987). Fallacies in pragma-dialectical perspective. *Argumentation*, 1 (3), pp. 283-301.
- Van Eemeren, F., Grootendorst, R., and Henkemans, F. (2009). *Fundamentals of argumentation theory: A handbook of historical backgrounds and contemporary developments*. Routledge.
- Van Leeuwen, T. (2007). Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication*, 1 (1), pp. 91-112.
- Vernardakis, C. 2011. “The rise and fall of the Greek conservative party: Ideological realignments and egocentric economic voting at the dawn of the financial crisis”. Paper prepared for presentation at the 61st Political Studies Association Annual Conference, London, UK 19-21 April 2011.
- Wodak, R. (2015). *The politics of fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. Sage.
- Wodak, R., and Richardson, J. (2013). European Fascism in talk & text. In R. Wodak and J. Richardson (Eds.), *Analysing fascist discourse: European fascism in talk & text* (pp. 1-16). Routledge.
- Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M., et al. (2009). *The discursive construction of national identity*. Edinburgh University Press.